

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Wintermantel Péter

A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok két évtizede: 1944–1964

Doktori iskola: Történettudományi Doktori Iskola

Doktori iskola vezetője: Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár

Doktori program: Új-és jelenkori egyetemes történelem

Doktori program vezetője: Dr. Balogh András DSc, egyetemi tanár

A bizottság elnöke:

Dr. Balogh András DSc, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók:

Dr. Pritz Pál DSc, egyetemi magántanár

Dr. Békés Csaba DSc, egyetemi tanár

A bizottság további tagjai:

Dr. Majoros István DSc, egyetemi tanár

Dr. Búr Gábor PhD, habil. egyetemi docens

Dr. Lugosi Győző PhD, egyetemi docens

Dr. Farkas Ildikó Mária PhD, egyetemi docens

Témavezető:

Dr. Szerdahelyi István PhD, egyetemi docens

Budapest, 2014.

A téma kutatásának aktualitása, története

A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok 1945 utáni első két évtizedének története historiográfiánk egy eddig még kevésbé feltárt területe. Mivel ez a kétoldalú viszony nem tekinthető a hidegháborús korszak különösebben hangsúlyos területének, eddig sem a magyar, sem a japán diplomáciatörténeten belül nem történt még kísérlet e reláció részletesebb feltárására: az 1945 utáni magyar, illetve japán külpolitika történetével foglalkozó munkák csak rövid említés szintjén foglalkoztak a távol-keleti szigetország és Magyarország közötti kapcsolatok kérdésével.¹ Hasonlóképp, a korábbi kétoldalú kapcsolattörténeti kutatások – a két nemzet közötti kulturális érintkezés bemutatása mellett² – kisebb mértékben az Osztrák–Magyar Monarchia és Japán kapcsolatára, nagyobb részt pedig a két háború közötti, illetve a II. világháború alatti magyar–japán érintkezés bemutatására koncentráltak.³

Az áttörést Umemura Yuko 2006-ban *A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró életpályája a magyar–japán kapcsolatok tükrében* címmel megjelent hiánypótló munkája hozta meg ezen a téren.⁴ Az ELTE Orientalisztikai Intézet történész munkatársának 2004-ben megvédett doktori disszertációja valójában sokkal többet nyújt Imaoka életrajzánál: a magyar–japán kapcsolattörténet első átfogó és tudományos igényű, magyar nyelvű bemutatását. A legrészletesebb összefoglalást e tárgyban ugyanis mindaddig egy 1981-es japán konferencia tanulmánykötete, illetve Kovács C. Izabella 1987-ben Bécsben megvédett német nyelvű disszertációja jelentette.⁵ Hézagpótló volt

¹ Lásd pl. Josizava 1973: 393-397, Kido 1982: 236-239; Nagy M. 1993: 37; Fülöp–Sipos: 1998: 432, 474; Gazdag 1999: 32; Borhi 2000: 98; Szobolevszki–Vida 2001: 10.; Békés Cs. 2003: 17; Umemura 2006a: 22-23.; Békés Cs. 2007: 17-18; Vámos 2006b: 118. Kivételt ez alól valamelyest az 56-os forradalom japáni visszhangja jelent (Ieda 1982; Kodzsima 1987; Umemura 2000b). A nemzetközi hidegháborús kutatásoknak legalább ugyanilyen mértékben „mostohagyereke”, jelentőségéhez mérten aránylag kisebb figyelemben részesülő területe a témánk szempontjából kiemelten érdekes szovjet–japán reláció is, lásd Hasegawa 1998: 192.

² Mezey 1939; Török 1941; Nagy Iván 1941; Nagy Iván 1943; Harangi 1982; Minamizuka 1982; Vida 1982; Kovács C. 1987; Tokunaga 1988; Farkas 1996; Uő 2001; Uő 2007; Uő 2009; Szerdahelyi 1996; Senga 1994a, Sato 2002. A legalaposabb összefoglalás e témában: Kondo 1999.

³ Alapvetően a kapcsolattörténet egyes apró epizódjainak feltárására került még csak sor korábban: Haba 1982, Senga 1994a, Senga 1999, Szerdahelyi 1996. Az addigi kutatási eredmények szintézisét lásd Umemura 2006a. A legújabb irodalomból: Sallay 2006; Uő 2007.; Tóth 2010.; Tóth–Zsigmond 2011.

⁴ Umemura 2006a. Ehhez lásd: Wintermantel 2008.

⁵ *Nihon to tóó 1982.* illetve Kovács C. 1987.

Umemura monográfiája abból a szempontból is, hogy elvégezte az addigi külföldi kutatási eredmények honosítását és szakszerű összefoglalását.⁶

Talán nem túlzás a közelmúlt fontos mérföldköveinek tekintenünk a 2007-ben kiadott *Japanológiai körkép*⁷ című válogatás kapcsolattörténeti fejezeteit, valamint a 2009-es kettős jubileumra (a Monarchia és Japán közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel 165., ill. a diplomáciai viszony 1959-es felújításának 50. évfordulója alkalmából) megjelent két tanulmánykötetet – a Budapesten szerkesztett *Tanulmányok a magyar – japán kapcsolatok történetéből*, illetve a Tokióban *A japán–magyar kapcsolatok története, 1869–2009* címmel japán nyelven összeállított munkát –, melyek a magyar–japán kapcsolatok történetének eddigi legátfogóbb, egymást jól kiegészítő összefoglalásait adják.⁸

Fontos megjegyeznünk, hogy magyar részről ugyanakkor több ázsiai reláció is jóval előrébb tart már ezen a téren: az 1945 utáni magyar–kínai, magyar–észak-koreai és magyar–indiai kapcsolatokról több tanulmány és dokumentumkötet is napvilágot látott az elmúlt években.⁹

Ismeretes hogy a Magyar Népköztársaság és Japán közötti diplomáciai kapcsolatok felújítására 1959. augusztus végén – a két ország prágai nagykövetségén folytatott egy hónapos szakértői tárgyalásokat követően jegyzékváltással – került sor, s a következő év folyamán Budapesten és Tokióban is újból megkezdték működésüket a külképviseletek, kezdetben követségként, majd a diplomáciai kapcsolatok szintjét 1964-ben emelte a két ország kölcsönösen nagykövetire.

Sajátos ugyanakkor, hogy az ismert eseménytörténet ellenére – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – a hazai történeti szakirodalomban szinte kivétel nélkül tévesen

⁶ Érdemes még kiemelni a könyv két további fontos eredményét: a tokiói Cuda Egyetemen őrzött Imaoka-hagyaték feltárásával fontos adalékokat közölt a magyar diplomácia- és művelődéstörténet vonatkozásában is, illetve elsőként tett kísérletet a magyarokban élő Japán-kép, illetve a szigetországban élő Magyarország-kép kialakulásának, változásának és eszmetörténeti háttérének leírására.

⁷ Szerdahelyi–Wintermantel 2007.

⁸ Farkas et al 2009; *A japán–magyar...* 2010.

⁹ Kínáról lásd: Vida 1994; Csen 1996; Szobolevszki 1996; Szobolevszki–Vida, 2001, Vámos-Sárdy 2003; Vámos 2003; Uő 2006a; Uő 2006b; Uő 2007; Uő 2008; Sen 2007; Indiáról: Vida 1994; Rahman 2006; Gáthy–Vida–Erdélyi 2006; Észak-Koreáról: Kocsis 2011; Csoma 2012; valamint magyar szerző munkája az 1953–64 közötti észak-koreai–szovjet kapcsolatokat bemutató, hiánypótló angol nyelvű monográfia is (Szalontai 2005).

adatozzák a diplomáciai kapcsolatok felújításával és a külképviseletek újraindításával kapcsolatos történéseket. Ráadásul eleddig nem kerültek még ugyanakkor bemutatásra ennek a kapcsolatfelvételnek már az 1950-es évek elejétől kimutatható előzményei, így például a pártvonalon és a „haladó” tömegszervezetek útján, illetve külkereskedelmi, kulturális és sportterületen folyó érintkezések, valamint a viszony normalizálásának konkrét diplomáciatörténeti részletei és belső/külső mozgatórugói – így e relációnak a hidegháború nagyhatalmi diplomáciájához való kapcsolódása – sem.

A kutatás módszerei, források

A disszertációban a hazai és részben japán levéltári források, valamint az elérhető hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozásával kísérlem meg felvázolni a magyar–japán kapcsolattörténet ezen szakaszának történetét a második világháború végórától egészen az 1964-es nagykövetségi szintemeléssel, amikorra meglátásom szerint már jól láthatóan kialakultak a kétoldalú kapcsolatok egyes szegmenseit a következő negyed század során, egészen az 1989–90-es világtörténeti fordulópontig meghatározó jellegzetességei. Bár az 1968–70-es magyar–japán autóipari tárgyalások időben kívül esnek már a disszertáció időhorizontján, azonban az autóipari együttműködésnek a reláción belüli későbbi súlyára, valamint a tárgyalások kudarcából levonható általánosabb érvényű tanulságokra tekintettel külön kitékintő fejezetben vázoljuk ennek a végül zátonyra futott ipari kooperációs lehetőségnek a történetét. Hasonló kitékintés keretében mutatjuk be az 1964–1970 közötti társadalmi kapcsolatok és a japán–magyar baráti társaság(ok) történetét, mely különösen a világháború előtti és utáni korszak közötti személyi kontinuitás kimutatása szempontjából bír választott témánk szempontjából nagy jelentőséggel.

A kutatás eredményei

Köztudott, hogy a második világháborút követően a tengelyhatalmi szövetségi rendszerben egy oldalon álló két ország 1945-ös vereségüket és megszállásukat követően a vasfüggöny két külön oldalára került. Ez természetesen azt is jelenti, hogy ha nagyhatalmi erőterben vizsgáljuk a Magyar Népköztársaság és Japán közötti kapcsolatokat, akkor immár a két szemben álló szuperhatalom egy-egy (persze a saját szövetségi rendszerén belül kezdettől fogva különböző fajsúlyú) „csatlósa” közötti viszonyrendszerrel beszélhetünk, mely tény meghatározó befolyással bírt – mint ezt számos példából látni

fogjuk a későbbiekben –, a magyar–japán relációban a hidegháború évtizedei alatt bekövetkező mindennemű változásra.

Nem kétséges, hogy ennek a kétoldalú relációnak a két világháború közötti évtizedekben igen szerény volt a jelentősége. Az is tudnunk kell, hogy a tengelyhatalmak táborán belül az azonos szövetségi rendszerhez tartozás ténye nem teremtette meg automatikusan a közvetlen politikai összeköttetést a tábor egyes tagjai között. A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok súlytalanságát a szakember szeme előtt természetesen nem fedheti el a tengelyhatalmi szövetségi rendszernek a sajtóban és a politikai nyilatkozatokban megjelenő képe: a látványosan bővülő kulturális cserekapcsolatok, a turisztikai hivatali apparátus által a visszatért felvidéki és észak-erdélyi területeken szervezett japán propaganda rendezvények, a turanizmus még napjainkban is felbukkanó délibábos mítosza, s végül a még szerény diplomáciai eszköztárral sem rendelkező Szálasi-rezsim Japánnal kapcsolatos vágyképei is. Az 1945 előtti „szoros magyar–japán viszony” illúziójának fenntartásában úgy véljük, hogy a népbíróági perekben felmerülő japán utalások vagy a rendeletileg betiltott „fasiszta” kiadványok között felsorolt japán vonatkozású művek révén szerepe volt egyébként a második világháborús összeomlást követő szovjetizálásnak is.

A világháborús évekre a magyar–japán kapcsolatok ezért az 1920-as és 1930-as évekhez képest jelentősen átalakultak: a bilaterálisan teljesen politikamentes relációt a jelszavak szintjén szorosnak tűnő szövetségesi viszony váltotta fel, a korábbi vérmes gazdaságpolitikai elképzeléseket keresztülhúzták a hadigazdasági körülmények, és érdemi érintkezés alapvetően csak a kultúra, valamint technikai szinten a szovjetellenes hírszerzési együttműködés terén tudott kibontakozni. A tengelyhatalmi együttműködés 1939–1945 közötti időszakában a szövetséges Japán látványos protokolláris elemekben és a kötelező üres szólamok szintjén jelent csak meg a magyar külpolitikában, és japán oldalról is csak a két tengelyhatalmi szerződéshez csatlakozó Magyarország tudta néhány pillanatra magára vonni a japán politika és a közvélemény figyelmét.

Az 1944–45-ös történések részletesen feltárásával azt reméljük, hogy sikerült láthatóvá tennünk azt a kapcsolati hálót, és kimutatnunk azt a tematikai (illetve japán részről részben személyi) kontinuitást, amelynek révén a magyar–japán viszony továbbélhetett és új lendületre kaphatott a hidegháborús szembenállás évtizedeiben.

A tokiói magyar követség 1944 utáni működésének bemutatásával úgy véljük, hogy sikerült új információkkal gazdagítanunk azt a képet, melynek segítségével megítélhető a német megszállást követően is az állomáshelyén maradt magyar követ, Végh Miklós tevékenysége. Korábban nem volt ismeretes ugyanis, hogy a tokiói követség megtagadta az együttműködést a hungarista bábkormányral, és Tokióban maradv a magyar diplomaták – többek között a sanghaji magyar zsidóság vonatkozásában – fontos embermentő tevékenységben tudtak közreműködni.

A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok 1945 utáni normalizálásának összetevőit keresve leszögezhetjük: ami a szuperhatalmakat illeti, a szovjet és kínai jóváhagyás mellett zajló kapcsolatfelvétel Moszkva szempontjából egyrészt ráerősített az éppen zajló szovjet–japán rendezés folyamatára, másrészt a konstruktív lojalitás jegyében jól demonstrálta a kelet-európai államoktól elvárt „aktív külpolitika” doktrínának való magyar megfelelési szándékot is. Ha hihetünk egy elejtett japán megjegyzésnek, akkor az Amerikai Egyesült Államok eleinte fékezte a kapcsolatfelvételt. A későbbiekben viszont a kádári Magyarország és a „japán imperializmus papirtigrise” között élénkülő külgazdasági kapcsolatok kiválóan beleillettek a kommunista tömb alávetett országainak a felszabadítása helyett immár a szovjet gazdasági függésből történő fellazítását célzó amerikai törekvésekbe. Emellett amerikai szempontból kedvező lehetett a kisebb kommunista országokkal történő japán kapcsolatfelvétel azért is, mert Washingtonban abban bízhattak, hogy a várakozásokhoz képest jóval szerényebb gazdasági eredmények majd segítenek a Moszkvával szemben táplált túlzott japáni várakozások lelohasztásában.

A nagyhatalmi törekvések biztosította mozgástéren belül vizsgálva e kétoldalú reláció helyzetét leszögezhetjük, hogy a magyar–japán kétoldalú kapcsolatok szorosabbra fűzését mindkét ország számára elsősorban külgazdasági megfontolások indokolták. Magyar részről kereskedelemfejlesztési elképzelések és a devizabevétel növelésének szükségessége nyomtak sokat a latban, a japán fél pedig eleinte elsősorban az embargós kínai árukhoz való könnyebb hozzáférés miatt látott lehetőséget a magyar relációban.

Fontos kiemelnünk, hogy a kapcsolatkeresés magyar–japán vonalon már jóval 1956 előtt, lényegében már a japán szuverenitás 1952. áprilisi visszaszerzését követően megkezdődött, de eseti puhatolózásokra már ezt megelőzően is sor került. Lényeges, hogy az 1954 körüli hidegháborús enyhülés kimutatható és tetten érhető a japán relációban is. 1956 jelentősen lelassította a kapcsolatfelvételt, és a szocialista tömb többi országához

képest ekkor elszenvedett hátrányunk lényegében a Kádár-korszak végéig megmaradt. A gazdasági kapcsolat fokozatos erősödésével, illetve hazánknak a nyugati tőkére és technológiára való ráutaltságának növekedésével párhuzamosan a viszony fokozatosan ideológiamentessé vált, s ahogy ritkábbak lettek a japán fasizmus és fegyverkezés veszélye elleni kirohanások, Japán a hazai döntés-előkészítő anyagokban és a sajtóban már nem a távol-keleti agresszió újjáéledésének fészkeként, hanem egyre inkább, mint a technológiai fejlődés mintaországa jelent meg.

A reláció relatív jelentéktelenségét mutatja, hogy a kapcsolatfelvételre magyar–japán viszonylatban alacsony szinten, szakértők és diplomaták között került sor (míg például a szintén nagykövetségi szintű egyeztetésekkel kezdődött szovjet–japán tárgyalásokat, külügyminiszteri, majd miniszterelnöki szintű látogatások követték).

Magyar szempontból az 1950-es években a szovjet–japán normalizáció eleve erőteljes katalizáló hatást jelentett; az idelátogató japán delegációk szinte kivétel nélkül a Szovjetunió felkeresése után látogattak el Magyarországra. Ugyanígy, az amerikai megszállással egyidejűleg Japánban betiltott magyar baráti társaság is a Szovjet–Japán Baráti Társaság fiókszervezeteként, és a Japán Szocialista Párt bábáskodása mellett kezdte újból működését Tokióban (ráadásul részben a háború előtti személyi összetételben). A vizsgált időszakban magyar részről a szovjet ráhatást a kapcsolatfelvétel 1956-os kezdeményezésénél, majd a politikai kapcsolatok fejlesztésében az 1960-as évek elején tanúsított visszafogottságban, japán részről pedig az amerikai beavatkozást a diplomáciai képviselők szintjének nagykövetségi rangra történő emelésénél érhetjük tetten.

Ami a diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre történő emelését illeti, érdemes megemlítenünk, hogy noha a lépést Magyarország az 1959. augusztusi megállapodás óta folyamatosan szorgalmazta, a belső külügyminisztériumi anyagokban azonban mégis következetesen japán kezdeményezésnek aposztrofálják a követségi kapcsolatok szintemelésének szándékát. A nagykövetségi szintű diplomáciai kapcsolatok 1964-es létrejöttével a magyar–japán viszony normalizálását követően nem sokkal teljesült tehát a magyar külügyi vezetés egyik fontos relációs célkitűzése, és a „békés egymás mellett élés” légkörében megnyílt a lehetőség a kétoldalú viszony további elmélyítésének.

Szembevetendő, hogy már ebben a kezdeti időszakban megjelenik több, a későbbi évtizedekben a kétoldalú gazdasági kapcsolatok meghatározó pilléreit jelentő együttműködési területnek – így a japán hitelfelvételnek (1956), vagy egy Magyarországon

létesítendő japán autó összeszerelő üzem létesítésének – a gondolata is. Figyelemre méltó végül, ahogy a diplomáciai viszony rendezését követően pár esztendő leforgása alatt – lényegében már az 1964-es nagykövetségi szintemeléssel – kialakulnak a kétoldalú politikai érintkezésnek, gazdasági kapcsolatoknak és kulturális cserének azon keretei, melyek aztán a következő negyed század folyamán, egészen az 1980-as évek közepéig/végéig meghatározták a magyar–japán kapcsolatok alakulását.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk, előadások

1. A Szálasi-rezsim diplomáciai kapcsolatai Japánnal. In: Szerdahelyi István–Wintermantel Péter (szerk.): *Japanológiai körkép. Emlékkönyv az ELTE BTK japán szakos képzésének húszéves jubileumára*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2007. 111-134.
2. *Adalékok a magyar–japán diplomáciai kapcsolatok 1959-es felújításának történetéhez*. = Előadás. A japanisztika interdiszciplináris kutatóműhelyiből. Konferencia a Károli Gáspár Református Egyetem Japán tanszékén. Budapest, 2007. november 26.
3. Adalékok a magyar–japán diplomáciai kapcsolatok 1959-es felújításának történetéhez. In: Farkas Ildikó–Molnár Pál (szerk.): *Japanisztika konferenciák a Károli Gáspár Református Egyetemen 2007–2008*. KGRE, Bp., 2009. 99-112.
4. A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok felújításának története (1945–1959). *Külügyi Szemle*, 2009/2. 117-149.
5. A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok története, 1918-1945. (Sallay Gergely Pállal közösen) In: Farkas Ildikó–Szerdahelyi István–Umemura Yuko–Wintermantel Péter (szerk.): *Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2009. 115-176.
6. A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok története, 1945–1964. In: Farkas Ildikó–Szerdahelyi István–Umemura Yuko–Wintermantel Péter (szerk.): *Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2009. 277-293.
7. Adalékok a Japán–Magyar Baráti Társaság 1945–1975 közötti történetéhez. In: Farkas Ildikó–Szerdahelyi István–Umemura Yuko–Wintermantel Péter (szerk.): *Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2009. 612-617.
8. *A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok hét évtizede (1920-1990)*. = Előadás. Magyar Japanológusok VIII. Tanácskozása. ELTE BTK, Budapest, 2009. október 28.
9. *A proaktív japán diplomácia lehetőségei a JDP kül- és biztonságpolitikai célkitűzéseinek tükrében* = Előadás. A japanisztika interdiszciplináris kutatóműhelyiből. Konferencia a Károli Gáspár Református Egyetem Japán tanszékén. Budapest, 2009. november 25.
10. 日本ハンガリー友好協会の歴史についての考察—1945年—1975年. In: 日本・ハンガリー交流史 1869～2009. 日本ハンガリー友好協会・2009年 日本・ハンガリー国交回復50周年記念事業実験委員会、東京、2010. pp.32-36. [a 7. sz. alatti tanulmány japán nyelvű megjelenése]
11. „Ez lett volna az első japán autógyár Európában.” *Az 1968–70-es magyar–japán autóipari tárgyalások kudarcáról*. = Előadás. Japán nap. Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 2012. február 11.
12. „Ez lett volna az első japán autógyár Európában.” *Az 1968–70-es magyar–japán autóipari tárgyalások kudarcáról*. = Előadás. VII. Japanológiai konferencia, Károli Gáspár Református Egyetem Japanológiai tanszéke. Budapest, 2012. április 23.